

**“ASHTARXONIYLAR SULOLASINING ZAKOVATLI
HUKMDORI: ABDULAZIZXON”****Baxshullayeva Dilnoza**

BuxDPI tarix ta’lim yo’nalishi II bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ashtarxoniylar davrining ilm fan rivojiga ulkan hissa qo‘shgan hukmdori Abdulazizxon olib borgan islohotlar va ilm-fan, me’morchilik va uning davridagi ijtimoiy iqtisodiy hayot, siyosati haqidagi ma’lumotlar beriladi.

Kalit so‘zlar: Samarqand, Balx, Nadir Muhammadxon, Oltin O‘rda, qozoqlar, Xuroson, Eron, Qarshi.

Ashtarxoniylar sulolasining vakillaridan biri – Abdulazizxon hukmronligi (1645-1681) davri Buxoro xonligi tarixi uchun muhim, ammo murakkab davr hisoblanadi. U otasi Nadir (yoki Nodir) Muhammadxonning taxtdan voz kechishi natijasida hokimiyat tepasiga kelgan. Hukmronligining dastlabki yillarida Abdulazizxon davlatni boshqarishda o‘zining qattiqqo‘lligi bilan tanilgan, lekin keyinchalik hukumatdagi beqarorlik va mahalliy beklklarning kuchayishi natijasida markaziy hokimiyat zaiflashdi. Abdulazizxon markaziy hokimiyatni saqlash uchun qattiq harakat qilgan bo‘lsa-da, mahalliy amirlar va beklklar o‘z kuchlarini oshirishga intildilar. Sulola namoyandasi mahalliy boshqaruvchilarga nisbatan siyosiy va harbiy choralar ko‘rishga urinishi doim ham muvaffaqiyatli bo‘lavermagan. Natijada, Buxoro xonligida ichki nizolar kuchayib, tartibsizliklar ortib bordi, shuningdek xonlikning tashqi siyosati ham bir qator murakkabliklarga duch keldi. Xonlik shimoldan qozoq xonlari va boshqa ko‘chmanchi qabilalar tomonidan doimiy xavf ostida edi. Abdulazizxonning asosiy tashqi siyosiy raqibi Oltin O‘rda va boshqa shimoliy kuchlar bo‘lib, ular bilan bo‘lgan to‘qnashuvlar xonlikning ichki kuchlarini ham zaiflashtirdi. Shunga qaramay, Abdulazizxon hukmronlik davrida ilm-fan va madaniyatning rivojiga hissa qo‘shgan. U o‘z davrining taniqli olimlari va shoirlarini himoya qilib, madrasalar, kutubxonalar va boshqa ilmiy muassasalar

faoliyatiga homiylik qilgan. Hukmdorning o'zi ham ilm-ma'rifatga qiziqqan, adabiyot va san'atni qo'llab-quvvatlagan sulola namoyondasi sifatida tanilgan. Abdulazizxon hukmronlikning so'nggi yillarida dunyoviy siyosatdan yuz o'girib, tasavvuf va ruhiy hayotga chuqurroq kirib borgan. U 1681 yilda rasman taxtdan voz kechib, ukasi Subhonqulixonni Buxoro xonligining hukmdori etib tayinlaydi va o'zi tasavvufiy hayot kechirishga qaror qiladi. Abdulazizxon o'z davrining taniqli murshidlari va shayxlari bilan muloqot qilgan va oxirgi yillarini ruhiy hayot bilan o'tkazgan.

Abdulazizxon va madaniy rivojlanish: Abdulazizxonning ilm-ma'rifatga bo'lgan e'tibori uning shaxsiy qiziqishlari va intilishlari bilan bog'liq edi. Uning hukmronligi davrida bir qator madrasalar qurilgan hamda bunday ilmiy markazlar o'sha davrning eng muhim bilim va ma'rifat o'choqlariga aylangan. Abdulazizxon olimlar, shoirlar va faylasuflar bilan yaqindan aloqada bo'lgan, ular uchun qulay sharoitlar yaratib bergan. Uning hukmronligi davrida madaniy hayotda ancha jonlanish kuzatildi. Abdulazizxon o'zi ham she'riyat bilan shug'ullangan, turli she'rlar va adabiy asarlar yaratgan. Hukmdorning homiyligida yozilgan asarlar va madaniy meros keyingi avlodlar uchun muhim ahamiyat kasb etdi.

Abdulazizxon va diniy hayot: Abdulazizxon tasavvufga juda qiziqqan va uning hukmronligi davrida tasavvufiy oqimlar rivoj topgan. Tasavvuf tariqatlariga mansub bo'lgan ko'plab shayxlar va murshidlar Abdulazizxon bilan yaqin munosabatda bo'lgan. U o'zining ruhiy murabbiylari bilan maslahatlashgan holda qarorlar qabul qilgan, bu esa davlat siyosatining ba'zi jihatlarida diniy unsurlarning kuchayishiga olib kelgan.

Abdulazizxonning tashqi siyosati: Abdulazizxonning hukmronligi davrida Buxoro xonligi qo'shni davlatlar bilan murakkab aloqalar o'rnatgan. Abdulazizxon bu qabilalar bilan janglarda ko'pincha muvaffaqiyatsizlikka uchragan, chunki xonlikning ichki nizolari va siyosiy beqarorlik tashqi dushmanlar bilankurashni qiyinlashtirgan. Shuningdek, Buxoro xonligining janubiy hududlarida, xususan, Eron va Hindiston bilan bo'lgan aloqalar ham muhim o'rin tutgan. Eron Safaviylari bilan aloqalar Abdulazizxon davrida bir qadar tinchlik sharoitida davom etgan, lekin Hindiston bilan bo'lgan savdo yo'llari va diplomatik munosabatlar ham Buxoro xonligining xalqaro aloqalarida muhim o'rin

egallagan. Savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash haqida turli xil fikrlar mavjud. Abdulazizxonning davri Buxoro xonligi tarixida chuqur iz qoldirgan, va uning boshqaruvi faqat siyosiy va madaniy jarayonlar bilan cheklanmay, jamiyatning turli sohalariga ta'sir ko'rsatgan. Abdulazizxon taxtga chiqqan davrda Buxoro xonligi ichki kuchlar tomonidan zaiflashtirilgan edi. Xonlikdagi asosiy beklklar (Samarqand, Balx, Qarshi, va boshqalar) kuchli amirlar tomonidan boshqarilar edi, ular o'z mustaqilligini oshirishga intilishardi. Balx xonligi xususida alohida to'xtalish lozim. Abdulazizxon davrida Balx mustaqillikka intilgan va ba'zan Abdulazizxonga qarshi chiqqan. Balxdagi kuchli amirlar o'zlarining harbiy va iqtisodiy kuchlarini oshirib, davlatdan ajralib chiqishga intilishgan. Abdulazizxon bir necha bor Balxni o'ziga bo'ysundirish uchun harbiy yurishlar uyushtirgan bo'lsa-da, bu harakatlar ko'pincha vaqtinchalik bo'lib, barqaror natija bermagan. Abdulazizxonning markaziy hukumatni zaiflashtirgan sabablaridan biri — uning soliqlarni oshirishi edi. Bu soliqlar davlatning moliyaviy ehtiyojlarini qoplash uchun joriy etilgan xalq orasida noroziliklar keltirib chiqardi. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi dehqonlar bu soliqlardan ko'p zarar ko'rishdi. Soliqlarni yig'ishdagi qat'iy choralar va amaldorlarning korrupsiyaga berilishi xalqning noroziligini oshirdi, bu esa ayrim hududlarda isyonlarni keltirib chiqardi. Abdulazizxon moliyaviy tizimni uzil-kesil muvaffaqiyatga erishmadi. Uning siyosiy qarorlarining ko'plab jihatlari davlat boshqaruvida uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlay olmadi. Abdulazizxonning hukmronligi davomida xonlik turli dushmanlarga qarshi janglar olib borgan. Ko'chmanchilar xonlik chegar, davlat xavfsizligini tahdid ostiga qo'ydi. Abdulazizxon bu tahdidlarga qarshi turishga harakat qilgan bo'lsa-da, xonlikning ichki zaifligi uning tashqi siyosiy muvaffaqiyatlariga to'siq bo'ldi. Safaviylar bilan aloqalar ham Abdulazizxon davrida murakkab bo'ldi. Eron va Buxoro xonligi o'rtasidagi munosabatlar nisbatan tinch, lekin ba'zi hududlar, ayniqsa, Xuroson viloyati, har ikkala davlatning manfaatlariga kirardi. Bu hudud uchun kurash Abdulazizxonning tashqi siyosatida muhim o'rin tutgan.

Abdulazizxon davrida xonlikning iqtisodiy ahvoli ham keskin o'zgarishlarga uchradi. Xonlik O'rta Osiyoda savdo yo'llarining muhim qismida joylashgan edi, lekin tashqi tahdidlar va ichki nizolar savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlashda

qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Hindiston va Xitoy bilan bo‘lgan savdo aloqalari xonlik uchun muhim ahamiyat kasb etgan, lekin bu savdo yo‘llarining boshqarilishi va xavfsizligi to‘liq ta‘minlanmadi. Shuningdek, Abdulazizxonning soliqlarni oshirish qarori savdogarlar va dehqonlar orasida norozilik keltirib chiqardi. Bu iqtisodiyotni zaiflashtirdi va xonlikning moliyaviy ahvoriga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. Ichki tartibsizliklar va qo‘zg‘olonlar ham iqtisodiy inqirozni chuqurlashtirdi. Abdulazizxon moliyaviy tizimni barqarorlashtirishga urinib ko‘rgan, ammo u bu masalada muvaffaqiyatga erishmadi. Uning siyosiy qarorlarining ko‘plab jihatlari davlat boshqaruvida uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlay olmadilarini muntazam ravishda bosibXulosa qilib aytganda, Abdulazizxon o‘z davri uchun muhim siyosiy va madaniy shaxs bo‘lgan. Uning boshqaruvi ostida xonlik bir qator ichki va tashqi muammolarga duch keldi, ammo ilmiy, diniy va madaniy hayotda sezilarli yutuqlarga erishildi. Abdulazizxonning tasavvufiy yo‘lga kirishi va taxtdan voz kechishi uni o‘ziga xos tarixiy shaxsiyatga aylantirgan bo‘lsa, uning merosi xonlikning keyingi davrlarida ham sezilarli ta‘sirini saqlab qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bartold V.V. – “Turkistonning madaniyati tarixi” O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi, 1958
2. Abdurauf Fitrat – “O‘zbek xalqining qisqacha tarixi” Nashriyot: “Ma’naviyat” nashriyoti, Toshkent, 1997
3. A.K.Arends – “Buxoro xonligi tarixi” O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti, Toshkent, 1959